

■ İlkin ELSEVƏR

XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatında Cəlil Məmmədquluzadə kiçik hekayələrin böyük ustası kimi tanınmışdır. Cəlil Məmmədquluzadənin əsərlərində əsas mövzulardan biri qadınlara qarşı edilmiş haqsızlıqlar olub. Müəllifin digər əsərləri ilə yanaşı, həmçinin “Ölülər” əsərində də qaldırdığı məsələlərdən biri məhz qadın hüquqsuzluğudur.

Cəlil Məmmədquluzadədən sonra Azərbaycan ədəbiyyatında kiçik hekayələr müəllifi olan Yusif Vəzir Cəmənzəminlinin əsərlərində qadınların hüquqsuzluğu, savadsızlığı (təhsil ala bilməmələri), daha sonra xurafat, saxtakar mollalar, məşədilər, kərbəlayılar, hacılar və s. haqqında döndə döndə söhbət açılır.

Yusif Vəzir Cəmənzəminli əsərlərində qaldırdığı problemləri yeri gələndə satıra ilə, yeri gələndə yumorla, yeri gələndə də xalq yaradıcılığı nümunələrinin köməyi ilə daha kəskin, daha sərt şəkildə oxucularına çatdırır. Bu baxımdan onun yaradıcılığında sözlü ədəbiyyat nümunələrindən bəhrələnmə geniş yer tutur. Məsələn, Y.V.Cəmənzəminlinin “Toy” hekayəsində az yaşlı qız uşağının qoca kişiye ərə verilməsinə etiraz əlaməti olaraq hekayənin əvvəlində deyilir ki:

*Mən bu dərədən ötməmə,
Çadramı yellətməmə,
Ağsaqqala getməmə,
Hoqqabaz oğlan gərə,
Kəkili saz oğlan gərək!..*

Əsərin əvvəlində verilən bu mətndən artıq oxucuda hekayənin ümumi məzmunu haqqında təsəvvür yadadır. Y.V.Cəmənzəminli “Toy” hekayəsində yazır ki, kişinin arvadı vəfat edir, o, on il gözləyir. Kişi bu on il ona görə gözləyir ki, baldızı hələ uşaqdır. Vaxt yetişir və həmin o körpə qız uşağı on dörd yaşına çatır, vəfat etmiş bacısının həyat yoldaşına ərə getmək üçün eyni nə gəlinlik paltarını geyinir və ağlaya-ağlaya bu sözləri deyir: “mən o kişidən qorxuram; bacımı çərledən kişi məni də öldürəcək”. Hekayədə on dörd yaşlı qız uşağının fərya-

dı, əslində, həmin dövrün az yaşlı qız uşaqlarının etiraz səsi idi. Ümumiyyətlə, “Toy” hekayəsində Y.V.Cəmənzəminlinin yaratdığı surətlər tipik surətlərdir. M.F.Axundov “Hacı Qara” əsərində Hacı Qaranı dövrün acgözlüyü, hiyləgərliyi ilə seçilən insanların tipik obrazı kimi yaratmışdırsa, Yusif Vəzir də burada eyni ilə obrazların xarakterlərinə uyğun olaraq onları tipikləşdirmişdir. Məsələn, on dörd yaşlı qız uşağı dövrünün çaresiz qız uşaqlarının tipik surəti idi. Eynilə hekayədəki digər obrazlar da belədir.

On dörd yaşlı qız uşağının əynindəki gəlinlik donu onu ağ günə yox, qara günə aparırdı. Ağsaqqala, öz də ölmüş bacısının həyat yoldaşına ərə gedən, əslində, öz bacısının günüsünə çevrilən on dörd yaşlı bir qız uşağı heç vaxt xoşbəxt ola bilməzdi. Həmin yaşda qız uşaqları ər evində yox, ata evində olub təhsil almalıydılar. Əsil xoşbəxtlik ağ libasla ölçülmür, əsil xoşbəxtlik odur ki, qarşı tərəflər bir-birinin fikirlərini, istəklərini başa düşə bilsinlər.

Yusif Vəzir Cəmənzəminli “Milletpə-rəstlər” hekayəsində də qızların rahat yaşamaları, rahat təhsil almaları məsələsinə toxunmuşdur. Bu hekayədə hadisələr bu cür baş verir: küçədə əli kitablı balaca bir qız uşağı məktəbə gedir. İlk olaraq Məşədi Qasım qıza yaxınlaşaraq, ondan kimin qızı olduğunu soruşur və iki barmağı ilə qızın yanağına toxunur. Qız uşağı cavab vermədən evlərinə qaçır. Daha sonra qız Kərbəlayı Balaşa, Keçəl Veliquluya, Kərbəlayı Ramazana, Hacı Qənbərə rast gəlir. Bunlar da ondan kimin qızı olduğunu soruşurlar. Əslində, qız uşağından kimin qızı olduğunu soruşmalarında məqsəd onun atasını tanımaq və elçi düşüb elmə, təhsilə marağı olan qızı almaq idi. Bu işdən qızın anası xəbər tutur, qızını məktəbə qoymur. Qızın kitablarını əlindən alıb evə səpir. Məktəb paltarını çıxardıb atır sandığa. Qızına da köhnə arxalığı geydirib, oturdur yun darağının dalında. Qız uşağının məktəb paltarının çıxardılıb sandığa atılması onun hüquqlarının бүкүлүб sandıqda həbs olunması deməkdir. Əgər cəmiyyətdə o cür saxtakar, ikiüzlülər olmasaydı, o qız uşağı yun darağının arxasında yox, məktəbdə parta arxasında əyləşəcəkdi.

Yusif Vəzir Cəmənzəminli yazıçı olmaqla yanaşı, həmçinin gözəl folklorşünas alim idi. XX əsr Azərbaycan folklorşünaslığının inkişaf edib, geniş qol-budaq atmasında sözsüz ki, Yusif Vəzir az rolu oynamışdır. Y.V.Cəmənzəminli istər romanlarında, istərsə də hekayələrində folklor mətnlərindən çox sıx istifadə edirdi. Bunun əsas səbəbi ondan ibarətdir ki, Y.V.Cəmənzəminli folklor toplayıcısı idi. O folklor dərinəndən bələd idi. Folklor mətnlərinin onun əsərlərində geniş yer almasının digər səbəbi budur ki, yazıçı bu yolla həmin mətnlərin it-bat olmasının qarşısını alırdı. Həmin əsərlər bir mənəbə kimi gələcəkdə istifadə olunsun deyə o bu işləri görürdü. Bu günün özündə belə Y.Vəzir yaradıcılığı müxtəlif rakurslardan araşdırılır.

Yusif Vəzir Cəmənzəminli “Dərdli Züleyxa” hekayəsində də ənənəsinə sadıq qalaraq mətn daxilində folklor nümunələrindən istifadə edir. Müəllif digər əsərlərində olduğu kimi, bu hekayəsində də qadınların hüquqsuzluğunu önə çəkir. “Dərdli Züleyxa” hekayəsinin giriş hissəsində verilən bir cümləyə əsasən hekayənin nədən bəhs etdiyini müəyyən etmək heç də çətin deyil. Hekayədən oxuyuruq: “Yarımcıq bir otaqda çarpayıda on altı-on yeddi yaşlarında bir arvad qalxdı”. Bəli, bu hekayədə bəxtsiz bir qız uşağının həyatının acı həqiqətləri ön plana çəkilmişdir. Axı on altı-on yeddi yaşlarında bir qız uşağı ər evində yox, məktəbdə olmalıdır. Züleyxanın həyat yoldaşı ona baxmır, hətta ona zor, güc də tətbiq edir. Bütün bunlara görə Züleyxa həyatını ağrı-acılarla keçirir. Yusif Vəzir burada maraqlı, düşündürücü və fəlsəfi anlamı olduqca

böyük olan bir cümlə yazır. Hekayədən oxuyuruq: “İnsan həyatında güclük çəkirsə, onda həmişə keçmiş xatırlar, unudulmuş vəqələri, hafizədən silinmiş nöqtələri zehində canlandırmağa çalışar, ondan bir xoşluq duyar, təsəlli tapar”. Yusif Vəzir qeyd etdiyi bu fikir, əslində Dərdli Züleyxanın keçmişinə bir nəzər salmaqdan ötrü idi. Həm də Y.V.Cəmənzəminli burada müqayisə aparır və müqayisəni nümunə kimi dövründəki valideynlərə göstərmək və gələcək nəsillərə ötürmək istəyir. Dərdli Züleyxa da hazırda ağır-acılar çəkə-çəkə keçmiş xatırlayır. Yusif Vəzir Cəmənzəminli yenə burada da folklor materiallarından istifadə edir. Həmin folklor nümunələrindən bir neçəsini burada qeyd edəcəyik. Züleyxanın ailəsi Novruz bayramında bir neçə ritualı icra edir. Məsələn, bir dəfə axır çərşənbə axşamı bir badya su qoyub, “Vəsfihal” saldılar. Anası badyanın başında oturub, cocuqlardan nişanə aldı. Züleyxanı nişanə alaraq mücrüsünün açarını vermişdi. Anası nişanələri badyaya salıb dedi:

*Güzgünü atdım bayıra,
Şövgi-şəfqəti çayıra.
Yığılıb qohum qardaşlar,
İşimiz dönüb xeyirə.*

Bundan sonra arvad əlini badyaya saldı, ilk əlinə Züleyxanın açarı gəldi. Hər kəs heyret ilə onun üzünə baxıb, səadətə nə qibtə etdilər. Təəssüflər olsun ki, Züleyxanın taleyi qibtə olunan talelərdən olmadı. Yusif Vəzir Cəmənzəminli qadınların hüquqsuzluğundan bəhs edən digər hekayələrində cəmiyyəti bu cür beladan ayıltmaq üçün onlara çıxış yolunu da göstərir.

Yusif Vəzir Cəmənzəminlinin hekayələri kiçik olmasına baxmayaraq, onlarda çoxlu mətbəblərə toxunulur. Yusif Vəzirin əsərlərini, hətta XX əsr Azərbaycan mühtinə dair ensiklopedik səciyyəli əsərlər adlandırsaq, mənə, yanılmazdır. Çünki Yusif Vəzir dövrünün problemlərini əsərlərinə gətirməyi bacarırdı. O, yaranmış olan bu və ya digər problemlərin həllini, çıxış yolunu elə öz əsərlərində də açıb göstərirdi.

Ümumiyyətlə, fikrimizi yekunlaşdırıb belə qeyd edə bilərik ki, Yusif Vəzir Cəmənzəminlinin əsərləri məkanından, zamanından asılı olmayaq, öz aktuallığını hər zaman qoruyub saxlayacaqdır.